

MANAS DESTANINDA İLİŞKİ SÖZLERİ*

Gülten KÜÇÜKBASMACI**

Öz

Dil ve kültür arasında ayrılmaz bir ilişki vardır. Kültürün hem bir ögesi hem de kültürün en önemli taşıyıcısı olan dil aracılığıyla ortaya konulan edebî metinlerden hareketle milletlerin karakterleri, değer yargıları ve dünyayı algılama biçimleri tespit edilebilir. Her dilde, günlük hayatta kurulan iletişimde belli zamanlarda ve belli durumlarda söylenmesi gelenekleşmiş sözler bulunmaktadır. Bu sözlere, “söz edimi”, “ilişki sözleri” ya da “kalıp sözler” denmektedir. Çocuğu olanlara söylenen sözler; hastaya söylenenler; hastası olana söylenenler; cenaze yakınlarına söylenen sözler; iş üzerindeki birine söylenenler; gurbete çıkan veya gurbetten gelenlerin yakınlarına söylenenler; yemek yiyene söylenenler; yeni bir kıyafet, ev vb. alanlara söylenen sözler; kişilerin birbirleriyle karşılaştıklarında söylenen sözler gibi pek çok durumda dile getirilen kalıplaşmış sözler bulunmaktadır. Türkçedeki ilişki sözlerinin pek çok dile oranla zengin ve çeşitli olduğu belirtilmektedir. Bu durum Türk toplumunda insanlar arası ilişkilerin daha sıkı oluşuyla açıklanmaya çalışılmıştır. İnsanlar arası iletişimde belli durumlarda kullanılan bu sözlerde bireyler arası ilişkilerdeki nezaket, saygı, tevazu gibi değerler; dua unsurları, çeşitli duyguların ifadesi ve Türk insanının dünyayı algılayış biçimi karşımıza çıkar. Buradan yola çıkarak Manas destanının Türkiye Türkçesindeki tercümelerinde ilişki sözleri tespit edilmiştir. Edebî metinler bir dilin tüm incelikleriyle işlenip karşımıza çıktığı eserlerdir. Dolayısıyla edebî metinler bir milletin kültürünün yeni nesillere aktarılmasında önemli rol oynarlar. Kırgız Türklerinin aynası durumunda olan Manas destanı incelendiğinde özellikle selamlaşma sözleri, övgü bildiren sözler açısından zengin olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Kültür, kültürel bellek, Manas destanı, söz varlığı, ilişki sözleri.*

INTERACTION WORD PATTERNS IN THE MANAS EPIC

Abstract

There is a strong relationship between language and culture. Language is an element of culture as well as its most important carrier. Thus, language can be seen as a tool, which allows transfer of cultural elements to future generations. Language also allows determination of spiritual characteristics and perceptions of nations. Language includes each thing that the culture has. The certain words that people uses in daily interactions have become traditional. These words are called “words of social interaction” or “social interaction word patterns”. There are many “word patterns” for different occasions that peoples say to each other in many cases; who just have a newborn baby, what are said to the patient, the words are told to relatives of the funeral, what can be said to working person, words for going abroad or return from a long journey, for people who eaten food, just bought a new house/car and to meet each other etc. Turkish “word patterns” are numerous and richer when compared to those in other languages. Researchers tried to explain the reason for this by noting that human interaction in Turkish society consists of closer relationships. When we examine the sentence patterns that people use in certain situations, we see social values like kindness and respect towards one’s fellow men, humility and Turkish people’s perception of the outside world. Based on this statement, this study identifies certain “social interaction word patterns” in Turkish translations of the Manas Epic. Literary texts are forms of arts, which provide us with all the subtle elegance of the language. Thus, they play a very important role transferring a nation’s culture to new generations. When Manas Epic, which almost a mirror of Turks of Kirghiz origin is examined, it can be seen that the language itself is indeed very rich in interaction words.

Keywords: *Culture, cultural memory, Manas epic, vocabulary, interaction word patterns.*

* Bu makale, K. Tınıstanov Işık Göl Devlet Üniversitesi ve Kastamonu Üniversitesi tarafından 14 Nisan 2014 tarihinde düzenlenen “Manas Phenomenon: Issues and New Ways of Research / Uluslararası Manas Sempozyumu”nda sözlü olarak sunulan ve bildiri kitabında “Özet” metni basılan ve sözlü olarak sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş şeklidir.

** Yrd. Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, gkucukbasmaci@kastamonu.edu.tr

GİRİŞ

Bir toplumun edindiği kazanımlar toplamı (Yıldırım, 2000: 33) olarak tanımlanan kültürün, en önemli kazanımlarından biri dildir. Kültürün bir unsuru ve yansıtıcısı olması bakımından dil ile kültür arasında güçlü bir bağ söz konusudur. Kültüre ait ne varsa dilde ifade bulur. Dil aracılığıyla meydana getirilen edebî eserler de kültürün en önemli aktarıcısı durumundadır. Dolayısıyla kültürel belleğin tespitinde bir millete ait edebî metinler önemlidir. Türk sözlü edebiyat geleneği içinde destanlar önemli yer tutar. Ozan baksı kurumunun bir ürünü (Çobanoğlu, 2003: 55–56) olan Türk kahramanlık destanları öncelikle sözlü kültür alanına aittir ve bu ortamın şekillendirdiği bir üsluba sahiptir. Sözlü kültürde düşüncenin kalıplardan oluştuğunu ve sözlü kalıplarla düşünme ve anlatım biçiminin bilinci ve bilinç dışını etkilediğini söyleyen Walter Ong, bu kalıpların bilgi yüklü olduğunu ve hatırlamayı kolaylaştırdığını söyler. Destan anlatıcısı da gelenekten gelen izlek ve kalıpları dinleyicinin önünde kelimesi kelimesine olmayan bir tekrarlar (Ong, 1999: 37- 49, 171, 193). Dursun Yıldırım'a göre destanlarda kullanılan dil işlek, açık, vecizdir. Mısraların dizilişi Türkçenin cümle yapısına uygundur. Bu anlatım konuşma dilinin zenginliğini ve anlaşılabilirliğini yansıtır. Destanların anlatımında benzetme, tezat, mukayese gibi edebî unsurlarla süslü zengin bir üslup kullanılsa da hâkim unsur mübalağa sanatıdır (Yıldırım, 2013: 66). Manas destanının da Türk destanlarının ortak üslup özelliklerine sahip olduğunu söyleyebiliriz. Anlamı güçlendirmek ve ifade zenginliği sağlamak üzere ses taklidinden doğmuş kelimelere; hitaplara; yer, zaman, hareket, savaş sahneleri, rüya vb. anlatmak için kalıp sözlere; benzetmelere, mecazlara, sıfatlara, mübalağalara yer verilmiştir (Yıldırım, 1995: 53–72). Manas destanının bu zengin üslubu ve söz varlığı içinde ilişki sözleri de yer almaktadır. Konuşan ve dinleyen arasındaki etkileşimi dışı vuran (Ong, 1999: 199) ilişki sözleri kalıplardan oluşmuştur.

Bir dilin söz varlığı, “bir dildeki sözlerin bütünü, söz hazinesi, söz dağarcığı, sözcük hazinesi, kelime hazinesi, kelime kadrosu, vokabüler” (Güncel Türkçe Sözlük www.tdk.gov.tr, 13.04.2015) olarak tanımlanmış olsa da söz varlığı; yalnızca bir simgeler kodlar bütünü olarak değil, “o dili konuşan toplumun kavramlar dünyası, maddi ve manevi kültürünün yansıtıcısı, dünya görüşünün bir kesiti olarak düşünülmelidir (Aksan, 2015: 15)”. Humboldt da bir dili konuşan milletin karakterinin, kültürünün, dünya görüşünün o dilden çıkarılabileceği düşüncesindedir (Akarsu, 1984: 81). O halde dilin araç olduğu bir millete ait edebî metinlerden o milletin kültürü, karakteri, dünya görüşü çıkarılabilir.

Bir dilin söz varlığının içinde günlük hayatta kurulan iletişim sırasında kullanılan, belli zamanlarda ve belli durumlarda söylenmesi gelenek haline gelen sözler önemli bir yer tutar. Bu sözlere “söz edimi”, “ilişki sözleri” ya da “kalıp sözler” denmektedir. Bu kalıp sözler, çocuğu olma, hastalık, ölüm, iş üzerinde olma, gurbete çıkma, yemek yeme; yeni bir kıyafet, ev vb. alma gibi pek çok durumda (Aksan, 2008: 169) kurulan iletişimde dile getirilmektedir. Jean Austin, “edimsöz” dediği bu sözleri; hüküm belirticiler, erk belirticiler, sorumluluk yükleyiciler, davranış belirticiler ve serimleyiciler olarak beşe ayırır ve her birini tanımlar. Bu çalışmada ilişki sözü olarak anılan sözlere Austin davranış-belirticilerin içinde yer vermiştir. Ona göre davranış-belirticiler çok karmaşıktır ve özür dilemek, tebrik etmek, övmek, taziyede bulunmak, ilenmek, meydan okumak gibi tutumlarla ve toplumsal davranışlarla ilgilidir (Austin, 2009: 162–171). Edimsel veya konuşma aktarıları olarak da ifade edilen ilişki sözlerinin ritüeller, âdet ve gelenekler tarafından kontrol edildiği ve “herhangi bir geleneksel veya ritüel bir davranışın parça”ları olduğu (Palmer, 2001: 166–168) üzerinde de durulmaktadır. Türkiye Türkçesindeki çalışmalarda söz konusu ifadeler için “kalıp sözler” (Özdemir, 2000; Erol,

2007; Gökdayı, 2008) dışında “ilişki sözleri” (Aksan, 2008; Cihangir, 2010), “iletişimsel sözler” (Toklu, 2003: 109), “sözylem” (Doğançay ve Kamışlı, 1997; Güner Dilek, 2007; Kılıç, 2002) terimleri kullanılmıştır.

İlişki sözleri yerine “iletişimsel sözler” demeyi tercih eden Toklu bu sözleri genellikle toplumsal uzlaşmaya dayalı belli iletişim durumlarında alışlageldik şekilde kullanılan “kalıplaşmış sözcük dizileri” olarak belirler (2003: 109). Hürriyet Gökdayı (2008: 106) ise, “kalıp sözler” demeyi tercih ederek kalıp sözlerin belirli bir biçimde hafızada saklandığını, söyleneceği sırada gerekiyorsa bazı ekleme ve çıkarmalar yapılabildiğini, tek bir kelimeden oluşabileceği gibi, ardışık veya aralı kelimelerden de oluşabileceğini söyler. İlişki sözü ya da kalıp söz yerine “sözylem” teriminin kullanıldığı da (Güner Dilek, 2007) görülmektedir. Atasözleri ve deyimler gibi kalıplaşmış olmakla birlikte ilişki sözleri bağlama göre; yaşa, cinsiyete, mekâna, zamana vb. çeşitlenebilmektedir. İnanca, başka kültürlerin etkisine, siyasi görüşlere bağlı olarak kalıp sözlerin kalıbının kırıldığı, değişime uğradıkları, yerlerini başka sözlere bıraktıkları; konuşmacıya bağlı olarak daha renkli ve ahenkli, daha akıcı ve etkili hale gelebildikleri (Tor, 2012: 784) ifade edilmektedir. İlişki sözlerinin ait olduğu dilin kültürü ile sıkı ilişki içinde olduğu da pek çok kez dile getirilmiştir.

Konuşanın içinde bulunduğu duruma göre ilişki sözleri beğeni, övgü, iyi dilek, uyarı, eleştiri, kızgınlık gibi farklı duyguları yansıtmakta; nezaket (Yaylagül, 2005) ve dua unsurları da içerdiği görülmektedir. İlişki sözlerinin hitap edilen kişileri sakinleştirme, uyarma, kınama gibi işlevlerinin (Toklu, 2003: 109) de bulunduğu belirtilmiştir. Dilin, konuşanın kendini ifade etme özelliği (Kıran, 2014: 727) düşünüldüğünde ilişki sözlerinin bu işlevi de yerine getirdiklerini söyleyebiliriz.

İnsan ilişkilerinde ve sözvarlığında ilişki sözleri ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Şükrü Akalın, yazı dili ve bölge ağızlarıyla birlikte Türkçede birkaç yüz ilişki sözü olduğunu söyler ve bunu insan ilişkilerine verilen öneme bağlar (2013: 56). İlişki sözleriyle ilgili yapılan çalışmalarda bu sözlerin toplumun gelenek göreneklerini, inanç dünyasını, yaşam felsefesi hakkında ipuçlarını da ihtiva ettiği belirtilmektedir (Gencay, 2012; Tor, 2012). Ayrıca ilişki sözleri dilin, “toplumsal konumun ve tek tek kişilerin aralarındaki ilişkilerin belirticisi” (Fishman, 2008: 185) olma özelliğinden dolayı bu ilişkileri belirlemede yol gösterecektir.

İlişki sözleri kültürlerin taşıyıcısı durumundadır. Bağlam, dil kullanımının her alanında olduğu gibi ilişki sözlerinin kullanımını da belirler ve yönlendirir. Belirli durumlarda belirli ilişki sözleri kullanılabilir. Hangi ilişki sözünün hangi durumda, kime söyleneceğini bağlam ve kültür belirlemektedir. Çocuğu olana söylenen bir sözle, ev alan birine söylenen söz aynı olmayacaktır. Sabah karşılaşılan birine söylenen selam sözü ile akşam karşılaşıldığında söylenen selam sözü birbirinden farklıdır. Bazı durumlarda, mesela yakını ölen bir kişiyle iletişime geçildiğinde, söylenen kalıp halinde kullanılan ilişki sözlerinin dışında bir başka söz kullanmak da mümkün olmayabilir. İlişki sözleri Gökdayı (2008: 103–105) tarafından kullanıldıkları yer ve durumlara göre gruplandırılmıştır. Bu gruplandırmaya göre bir grup ilişki sözünün kullanılabilmesi için bir durumun oluşması veya bir olayın meydana gelmesi, zorunluluk gerekmektedir. Diğer bir ilişki sözleri ise konuşma sırasında daha önce söylenen bir söze karşılık olarak veya söylenecek sözlerden önce kullanılır, bu durumda zorunluluk gerekmemektedir. Bazı ilişki sözleri de karşılıklı konuşmalarda ikili olarak kullanılır, biri söylendiğinde diğerinin de söylenmesi gerekir. Ancak bu sınıflandırmanın bazı durumlarda geçerli olmayacağı görüşünde olanlar da bulunmaktadır. Aynı gruba dâhil olan bir söz farklı kullanım alanına sahip olabilir (Yazıcı Ersoy, 2011: 9).

Kalıp sözlerle iletilmek istenenler hayır dua ve iyi dilek, beddua ve küfür, duygusal tepki, selamlaşma, ayrılık, batıl inanç, istek, konuşan veya dinleyeni yüceltme, istenilene kabul veya ret, eleştiri veya tehdit, genel bir davranış veya düşünce, töre ve gelenek, dini inanç, soru cevap, özür dileme, ödüllendirme, teşekkür olmak üzere (Gökdayı, 2008: 106) belirli kavramsal gruplarda toplanmıştır. Habibe Yazıcı Ersoy (2011) ise Başkurt Türkçesindeki kalıp sözleri selamlaşma, hatırlama, tanışma, rica etme, teşekkür, özür dileme, onaylama-kabul, reddetme, karşılama, vedalaşma-uğurlama, kutlama, iyi dilek (alkış/dua) ve kötü dilek (kargış/beddua) kalıp sözleri olarak belirlemiştir.

Bu çalışmada kısaca “Belli bir konuşucunun belirli bir durumda söz ya da sözcük üretmesi” (Vardar, 1998: 191) olarak tanımlanan selamlaşmak, karşılamak, uğurlamak, hâl-hatır sormak, doğum, ölüm, evlenme gibi belli durumlarda kullanılan sözlerin Manas destanında varlığı incelenecektir. Manas destanında kullanılan ilişki sözleri selamlaşma, hatırlama ve karşılaşmalarda kullanılan ilişki sözleri; yolcu etme, uğurlama, vedalaşmalarda kullanılan ilişki sözleri; tanışma ilişki sözleri; iyi dilek, dua (alkış) için kullanılan ilişki sözleri; kötü dilek, beddua, lanetleme, ilenme (kargış) için kullanılan ilişki sözleri; küfür ve hakaret için kullanılan ilişki sözleri; konuşan veya dinleyeni övmek için kullanılan ilişki sözleri; uyarı ve tehdit için kullanılan ilişki sözleri; rica, istek bildirmek için kullanılan ilişki sözleri; söyleneni kabul etmek / onaylamak için kullanılan ilişki sözleri; söyleneni reddetmek, yapılanın uygun olmadığını belirtmek için kullanılan ilişki sözleri; müjde verme, müjdelik isteme için kullanılan ilişki sözleri; pişmanlık bildirmek için kullanılan ilişki sözleri; kız istemede kullanılan ilişki sözleri; rüya görme üzerine kullanılan ilişki sözleri; ölüm üzerine kullanılan ilişki sözleri; dini inanç bildiren ilişki sözleri olarak belirlenmiştir. İncelemede tespit edilen ilişki sözleri destanın Radloff’un derlediği metninden tespit edilmiştir. Radloff derlemesinin mısra numaraları ve Türkiye Türkçesi Naciye Yıldız’ın (1995) neşrinden alınmıştır. Destanda geçen ve aynı durumda kullanılan ilişki sözlerini bir arada gösterebilmek için de tespit edilen sözler tablolar halinde verilmiştir.

Selamlaşma ve Hatır Sorma İlişki Sözleri

Kişilerarası iletişimi başlatmada selamlaşmalar önemli bir yer tutar. Birbiriyle karşılaşan kişiler zaman, mekân ve ortama göre selamlaşma sözleri kullanarak iletişimi başlatmaktadır. Ya da karşılaştığı kişiyle iletişim kurmak istemeyen kişi selamlaşma sözlerini kullanmamakta veya verilen selama karşılık vermemektedir. Manas destanında da selamlaşmanın¹ kişilerarası iletişimde önemli olduğu görülmektedir. Selamlaşma sözleri kişilerin birbiriyle karşılaştığı durumlarda kullanılmakta ve ardından hatırlama sözleri de kullanılabilir. Bu sebeple selamlaşma ve hatırlama sözleri bir arada alınmış ve Tablo 1’de ikiye ayrılarak gösterilmiştir.

Tablo 1: Selamlaşma ve Hatır Sorma İlişki Sözleri

Kırgız Türkçesi	Türkiye Türkçesi
Selamlaşma ilişki sözleri	
“Asalau malukım atam!” dedi. (R/ II, 205)	“Selâmün aleyküm atam!” dedi. (Yıldız, 1995: 547)
“Asalau malukım, Er Kökçö, dosum!”	“Selâmün aleyküm, Er Kökçö dostum!”
“Elikime salam Alman Bet, dosum!”	“Aleyküm selâm Alman Bet, dostum!”
Sak salamat boldung bı, dosum?”	Sağ selâmet oldun mu, dostum?”
“Sak salamat bolgomun, dosum!”	“Sağ selâmetim dostum!”

¹ Manas destanında kullanılan selamlaşma sözleri hakkında bakılabilir: Gülten Küçükbasmacı, “Selamlaşma Sözleri Açısından Manas Destanı”, Turkish Studies, 10/8, 2015, 1677-1696, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudied.8142>

AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ

Sayı: 60 Mart - Nisan 2017

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası
Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat – KIRGIZİSTAN

<http://www.akademikbakis.org>

Sagınbay esen kelgemin, dosum”! (R/II, 454–458)	Sağ selâmet gelmişim, dostum”! (Yıldız, 1995: 554–555)
Kök Kıyas degen çoro bardı. “Asalay malıkim!” dedi. “Alıkeme salay malıkim!” dedi. (R/II,762–764)	Gök Kıyas denen çora vardı. “Selamün aleyküm!” dedi. “Aleyküm selâm!” dedi, (Yıldız, 1995: 564)
“Asalaydan salay maliikim.” “Elikeme salam” dedi deyt. (R/II, 1615–6)	“Selâmün aleyküm.” “Aleyküme selâm” dedi, diyor. (Yıldız, 1995: 589)
“Asalaydan asalay maliikim, ata.” Eelikime salay maliikim, botom.” (R/II, 1778–1779)	“Esselâmdan selâmün aleyküm, ata.” “Aleyküme selâm, botom.” (Yıldız, 1995: 594)
Sen asalamdan salam desengçi! Men alaydan eeleyki saam desemçi! (R/V, 356–7)	Sen esselâmdan selâm desene! Ben aleykümden aleyküm selâm desem! (Yıldız, 1995: 750–751)
“Asalay malıkim Cakıp Bay atam” “Alıkime salam Acı Bay balam.” (R/II, 1185–1186)	“Selamün Aleyküm Cakıp Bay Atam” “Aleyküm Selâm Acı Bay Balam” (Yıldız, 1995: 576)
Asoolan salam, ay carkın, töröm! Alödön aaleyki salam, kün carkın, çorom! (R/V, 909–910)	“Esselâmdan selâm ay ışığı, töröm!” “Aleyden aleyki selâm gün ışığı, çoram” (Yıldız, 1995: 768)
Asalamın salam ay carkın, töröm, Aloodan eeleykim salam ay carkın, çorom, (R/V, 2081-2082)	Esselâmdan selâm ay ışığı töröm. Aleykeden aleyküm selâm ay ışığı çoram, (Yıldız, 1995: 802)
Asaloo magalılıkım Cakıp Bay, ata! Aelikim salam Semetey, botom. (R/VI, 808-9)	Esselâmün aleykim Cakıp Bay, ata! Aleyküm selâm Semetey, botom. (Yıldız, 1995: 840)
Asalaydan salay malıkim, Abeke, Köböş ek’agam. Aalıkeden aaliike salam, Kan Manastın balası, Kan Semetey, botom, (R/VI, 890-894)	Esselâmdan selâmün aleyküm, Abeke, Köböş iki ağam. Aleykümden aleyküm selâm, Han Manas’ın balası, Han Semetey botom! (Yıldız, 1995: 842)
Aleyke salam kırk çoro barıng, (R/VII, 108)	Aleyküm selâm kırk çoro, hepinize, (Yıldız, 1995: 851)
“Salam aleykim Er Kıyas, töröm!” “Aleyki salam Kül Çoro, batır!”(R/VII, 1851-2)	“Selâmün aleyküm Er Kıyas, töröm!” “Aleyküm selâm Kül Çora batır!”(Yıldız, 1995: 902)
“Asalaydan salay malikim” dedi. “Elikeme salam” dedi. “Cooloçu bolsong col aytam! Corukçu bolsong col aytam! Kaydan çıgıp kelesin?” (R/II, 1584-1588)	“Selâmün aleyküm” dedi. “Aleyküme salam” dedi. “Yolcu isen yol göstereyim! Mal arayıcıysan söyleyeyim, Nereden çıkıp geliyorsun?” (Yıldız, 1995: 588)
“Asalaydan asalay malikim Kan manas batır amm bı?” “Elikime salam” dedi, (R/II, 1651-1653)	“Esselâmdan selâmün aleyküm, Han Manas Batır sağ mı?” “Aleyküm selâm” dedi, (Yıldız, 1995: 591)
Kabilan tuugan Koşoygo, Aga salam berdi deyt, Esen-aman boldungbu? Sak salamat cürdüngbü? (R/IV, 496-7; 518-9)	Kaplan doğan Koşoy’a Ona selâm verdi, diyor: Esen mesut oldun mu? Sağ selamet yürüdün mü? (Yıldız, 1995: 690-691)
Asaloodan saloomalık, Ak sakal eke. Alike sala, bos uul, balam, Kaydan bir çıgıp kelesin, balam? (R/VI, 735-737)	Esselâmdan selâm Ak sakal ake. Aleyküm selâm boz oğul ² , balam, Nereden çıkıp geliyorsun, balam? (Yıldız, 1995: 838)
Eleyki salam ay çarkın, töröm, Sak salamat boldungbu, töröm? Sanaangameni aldingbı, töröm? Esinge meni aldingbı, töröm?	Aleyküm selâm ay ışığı töröm, Sağ selâmet oldun mu, töröm? Fikrine beni aldın mı, töröm? Hatırına beni aldın mı, töröm?

² Tuncer Gülensoy çevirisinde “boz oğul”, “genç çocuk” olarak verilmiştir (2002: 306).

<p>Anda aytting, Semetey: Eeleyki salam ay çarkın, batur, Sak salamat catkanım, batur, Sanaama seni algamın,m batur, Esen aman catkanım, batur, Eseme seni alaamın, batur. (R/VI, 612-620)</p>	<p>O zaman söyledin Semetey: Aleyküm selâm ay ışığı, batur, Sağ selâmetim, batur, Fikrime seni almışım, batur, Esen, amanım, batur, Hatırma seni almışım, batur. (Yıldız, 1995: 866)</p>
<p>“Asalamdın salam Cakıp Bay ata! Alloodan eeleyki Alman Bet, balam! Barar cerge bolçol çok, balam, Sooga derge ölço çok, balam, Baçın barıp tes kaytting, balam, ... Baçın barıp tes kaytting, balam, Nemeni kılıp cürosüng, balam, Ak kula aman barb’eken, balam, Kan töröm aman barb’eken, balam, Kay cerden kayttingar, balam? (R/V, 670-682)</p>	<p>“Esselâmdan selâm Cakıp Bay ata!” “Aleyküm selâm Alman Bet, balam! Varır yerde vade yok, balam, Sooga demeye ganimet yok, balam, Çabuk varıp tez döndün, balam. ... Çabuk varıp tez döndün, oğlum! Ne yapıp yürüyorsun, oğlum? Ak kula iyi miymiş, balam, Han töröm iyi miymiş, balam, Hangi yerden döndünüz, balam?” (Yıldız, 1995: 760)</p>
<p>Asaloodan salam ay carkın, töröm! Alöödön aaleyki salam kün carkun, çorom, Sen ketkeli on dört kün, çorom, (R/V, 909-911)</p>	<p>Esselâmdan selâm ay ışığı töröm! Aleyden aleyki selâm gün ışığı, çoram, Sen gideli on dört gün oldu, çoram, (Yıldız, 1995: 768)</p>
Hatır sorma ilişki sözleri	
<p>Altay Altay degenim Amansingbı degenim, Cabı cabı degenim Cakşısingbı degenim, (R/II, 91-102)</p>	<p>Altay Altay dediğim Sağ mısın dediğimdir, Cabı cabı dediğim, İyi misin dediğimdir, (Yıldız, 1995: 544)</p>
<p>Kan ordunda ezenbi, ata, Kalk dağıda şügürbbi, ata?” Kan ordunda ezendir, botom, Kalk dağıda şügürdür, botom, (R/II, 1782-1785)</p>	<p>Han ordasında esen mi, ata, Halk dahi memnun mu, ata, Han ordasında esendir, botom, Halk dahi memnundur, botom. (Yıldız, 1995: 594)</p>
<p>Baçın barıp tes kaytting, uul, Barın aman barsingbı, uul? Barın esen barsingbı, uul? (R/V, 837-839)</p>	<p>Çabuk varıp tez döndün, oğul, Hepiniz sağ mısınız, oğul, Hepiniz esen misiniz, oğul? (Yıldız, 1995: 765)</p>
<p>Amansing bı degenim, ... Körüştingbü degenim, ... Cakşısingbı degenim, ... Töröng kaysı boluçu, Tölönggüt kaysı boluçu? Kanın kaysı boluçu? Karang kaysı boluçu (R/V, 362-374)</p>	<p>Sağ mısın dediğim, ... Görüştün mü dediğim, ... İyi misin dediğim, ... Törön kim olur, Tölöngüt kim olur, Hanın kim olur? Halkın kim olur? (Yıldız, 1995: 750-751)</p>
<p>Sak salamat boldungbu, Bakay, Saginbay aman cürdüngbü, Bakay, Esen aman boldungbu, Bakay, Erikpey esen cürdüngbü, Bakay, (R/VI, 963-966)</p>	<p>Sağ selâmet oldun mu, Bakay? Özlemeyip esen sürdün mü, Bakay? Esen, mesut oldun mu, Bakay? Sıklımayıp esen sürdün mü, Bakay? (Yıldız, 1995: 844)</p>
<p>Çaş Manas degen bar edi, Amanb’eken barb’eken? Anday neme bildingbi? (R/VI, 499-501)</p>	<p>Genç Manas denilen var idi, Esen mi, sağ mı? Ondan bir şey şey duydu mu? (Yıldız, 1995: 831)</p>
<p>Kanıkey degen bar ele, balam, Anday neme bildingbi, balam? (R/VI, 743-744)</p>	<p>Kanıkey denilen var idi, balam, Ondan bir şey bildin mi, balam. (Yıldız, 1995: 838)</p>
<p>Üç aydan beri körünbey, Kayda cürdüng kulunum.” (R/III, 519-520)</p>	<p>Üç aydan beri görünmüyorsun, Nerde sürdün kulunum? (Yıldız, 1995: 612)</p>

Tablo 1’deki tespitlerden anlaşıldığı üzere destanda selamlaşma sözleri olarak genellikle selam veren kişinin “Asalamnın salam/“Selâmün aleyküm”; cevap veren kişinin “Elikime salam/Aleyküm selâm” dediği görülmektedir. Hatır sorma sözleri de selamlaşmalar gibi karşılıklıdır. Bir soruyu ve cevabı gerektirmektedir. “Sak salamat boldung bı/Sağ selâmet oldun mu”, “Esen-aman boldungbu?/ Esen mesut oldun mu?”, “Sak salamat cürdünbü?/Sağ selamet yürüdün mü?”, “Kan ordunda ezenbi,/ Han ordasında esen mi”, “Kalk dağda şügürbbi,/ Halk dahi memnun mu” gibi sözlerle hatır sorulduğu; “Sak salamat bolgomun/ Sağ selâmetim”, “Kan ordunda ezendir,/ Han ordasında esendir”, “Kalk dağda şügürdür,/Halk dahi memnundur” gibi sözlerle de cevap verildiği görülmektedir. Sadece karşılaşılan kişinin hatırı sorulmamakta, onun temsil ettiği halkın durumu da öğrenilmek istenmektedir. Bazen de bir başkasının hatırı sorulmaktadır. Ayrıca destanda bazı durumlarda hatır sorma sözleri karşılıksız bırakılmıştır. Selamlaşma ve hatır sorma sözlerine ata, bala, boto, batır, dost, törö, çora gibi unvanlarla özel isimler de eşlik edebilmektedir. Destanın kurgusunda, karşılaşılan iki kişi birbirine selam verdikten sonra hatır sormaktadır.

Yolcu Etme, Uğurlama, Vedalaşmalarda Kullanılan İlişki Sözleri

Kişiler birbirlerinden uzun veya kısa süreli ayrılırken vedalaşmak için çeşitli sözler kullanılmaktadır. Bu sözlerin iyi dilek içerdiği ve dua özelliği taşıdığı görülmektedir. Manas destanında yola çıkma sebeplerinin dışarıdan veya içerden bir düşmanla savaşmak, mücadele etmek için olduğu görülmekte ya da çeşitli sebeplerle kahramanlar yurtlarını terk etmektedirler. Tablo 2’de kişilerinin birbirlerini uğurlarken kullandığı ilişki sözleri yer almaktadır.

Tablo 2: Yolcu Etme, Uğurlama, Vedalaşma İlişki Sözleri

Kırgız Türkçesi	Türkiye Türkçesi
Sak salamat bolup tur! Sagımbay esen bolup tur!” (R/II, 794-795)	Sağ selamet ol! Özlemeyip esen ol!” (Yıldız, 1995: 565)
Koşkuna Kökçö aman bol! (R/II, 1000)	Hoşça kal, Kökçö sağ ol! (Yıldız, 1995: 571)
“Açuuungdu basa kör, töröm! Akılınğa tüşö kör, töröm! Bargan coong basıp kayt, töröm! Bağ aldırıp andan kayt, töröm! Cortkondon colung çoşulsun, töröm! Coldoşung Kıdır koşulsun, töröm! (R/V, 202-203)	“Hiddetini basa gör, töröm! Aklına düşe gör, töröm! Vardığın düşmanı basıp dön, töröm! Baht aldırıp oradan dön, töröm! Koşuşundan yolun açılınsın, töröm! Yoldaşın Hızır olsun, töröm!” (Yıldız, 1995: 746)
Baydın uulu Bakay Kan, Ak salamat bolup tur! Sagımbay ezen karap tur! Koş kana Bakay aman bol! (R/VI, 924-927)	Bay’ın oğlu Bakay Han, İyi selâmet olup dur! Özlemeyip esen bakıp dur! Akıllı Bakay mesut ol! (Yıldız, 1995: 843)

Tablo 2’ye göre destanda kişiler birbirlerini uğurlarken selamette olmalarını, esen kalmalarını dilemekte; Hızır’ı yoldaş tutmaktadırlar.

Tanışma İlişki Sözleri

İki yabancı arasında karşılaşması sırasında kullanılan sözler diğer ilişki sözleri gibi kalıplaşmış durumdadır. Böyle bir durumda kişiler isimlerini, nereli olduklarını sorarak birbirlerinin kim olduğunu anlamaya çalışırlar. Bu durum Manas destanında “At suramak kelbetten, /Ad sormak adetten; Er suramak sünnöttön/ Er sormak sünnetten” denilerek belirtilmiştir. Destanda kişinin ismini öğrenmenin yanında soyunu öğrenmek, kimin

buyruğunda olduğunu öğrenmek de önemlidir. Karşılaşılan kişilerin nereden geldiklerini, amaçlarının ne olduğu anlamak için de belli sözlere başvurulduğundan bu sözler de tanışma ilişki sözleri içinde değerlendirilmiş ve Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3: Tanışma İlişki Sözleri

Kırgız Türkçesi	Türkiye Türkçesi
Atangning atı kim bolot? Enengnin atı kim bolot? ... Altı arıştuu Oytottun Akımının balası, Töört arıştuu Oytottun Tötösünün balası, Kıl cagaluu Oytottun Kıynının balası, Altın aydar çok belbö Azıs Kandın balası, Kara Kandın balası, Kabılan tuugan batırdan Kan Alman Bet çıktı, deyt, Ukşungbeele ukmuştı, Manas? Kördünb'ele körmüştü, Manas? Men KKan Alman Bet özümün.” (R/II, 1661-1686)	Atanın adı nedir? Ananın adı nedir? ... Altı boylu Oyrot'un Hâkiminin balası, Dört boylu Oyrot'un Törösünün balası, Kıl yakalı Oyrot'un Yiğidinin balası, Altın perçemli, saçaklı kuşaklı Aziz hanın balası Kara Han'ın balası, Kaplan doğan batırdan Han Alman Bet çıktı, diyor, İşittin mi işitmiş, Manas? Gördün mü görmüşü, Manas? Ben Han Alman Bet'In kendisiyim.” (Yıldız, 1995: 590-591)
Kaydan kelgen sen çalsing? Kayda bargan sên çalsing? (R/III, 672-673)	Nerden gelen ihtiyarsın? Nereye varan ihtiyarsın? (Yıldız, 1995: 616)
“Coołoçı bolsong col aytam! Corukçu bolsong col aytam! Kaydan çıgıp kelesin?” (R/II, 1584-1588)	“Yolcu isen yol göstereyim! Mal arayıcıysan söyleyeyim, Nerden çıkıp geliyorsun?” (Yıldız, 1995: 588)
Coołoçı bolsong col aytam, Corukçu bolsong mal aytam! Kaydan çıgıp kelesin?” (R/II, 118-120)	“Yolcu isen yol gösteririm, Arayıcı isen mal söylerim, Nerden çıkıp geliyorsun?” (Yıldız, 1995: 589)
“Coołoçı bolsong col aytam, Corukçu bolsong col aytam, Kaydan bir çıgıp kelesin?” ... Men colooço, çoolooçı, ake, Coldo cürüp kelemin, ake, Coldu bir surap kelemin, ake. (R/VI, 483-485)	“Yolcu olsan yol söylerim, Hayvan arıyorsan mal söylerim, Nerden çıkıp geliyorsun?” ... Ben yolcu, yolcu, ake, Yolda sürüp geliyorum, ake, Yolu sorup geliyorum, ake. (Yıldız, 1995: 830)
Töröng kaysı boluçu, Tölönggüt kaysı boluçu? Kaning kaysı boluçu? Karang kaysı boluçu (R/V, 362-374)	Törön kim olur, Tölöngüt kim olur, Hanın kim olur? Halkın kim olur? (Yıldız, 1995: 750-751)
Kaysı caktan kelesing, baykuş, At suramak kelbetten, baykuş, Er suramak sünnöttön, baykuş, ... Kaysı caktan kelesing, baykuş? (R/V, 411-415)	Hangi taraftan gelirsin, baykuş? Ad sormak adetten, baykuş, Er sormak sünnetten baykuş, ... Hangi taraftan geliyorsun, baykuş? (Yıldız, 1995: 752)
“Abışka, kaydan kelesin, At suramak kelbetten, Er suramak sünnöttön, Abışka, tün camınıp kelesin, Töndö kayda barasın?” (R/V, 1793-1797)	“İhtiyar nereden geliyorsun? Ad sormak gelenekten, Er sormak sünnetten, İhtiyar, gece saklanıp geliyorsun, Gecede nereye varacaksın?” (Yıldız, 1995: 794)

Tablo 3'e göre "Atangning atı kim bolot?/ Atanın adı nedir?; Enengnin atı kim bolot?/ Ananın adı nedir?" denerek kişinin soyu; "Töröng kaysı boluçı, / Törön kim olur" ve "Kanını kaysı boluçı? Hanın kim olur?" denerek kimin buyruğundan olduğu ve böylece kişinin tanınmaya çalışıldığı görülmektedir. Karşılaşılan kişilerin niyetini anlamak onları tanımak için önemlidir. Bu durumda "Cooloçu bolsong col aytam! / Yolcu isen yol göstereyim!; Corukçu bolsong col aytam! / Mal arayıcıysan söyleyeyim" denilerek karşılaşılan kişinin kim olduğu anlaşılmaya, kişi tanınmaya çalışılmaktadır.

İyi Dilek, Dua (Alkış) İçin Kullanılan İlişki Sözleri

Kişilerin birbirlerine karşı iyi dileklerini bildirdiği dualar/alkışlar kişilerarası iletişimde karşımıza çıkmaktadır. Diğer ilişki sözleri gibi kalıp şeklinde bulunan iyi dilek ve dua sözlerinden bir milletin değer yargılarını, inançlarını tespit etmek mümkündür. Manas destanında tespit edilen alkış ve dualarda³ Allah'tan, Hızır'dan, meleklerden ve ruhlardan yardım talep edildiği görülmektedir. Tablo 4'te destanda geçen iyi dilek, dua ilişki sözleri yer almaktadır.

Tablo 4: İyi Dilek, Dua (Alkış) İlişki Sözleri

Kırgız Türkçesi	Türkiye Türkçesi
Sol cagina Koca Kıdır duka etken, ... (R/I, 128)	Son yanına Koca Kıdır dua etmiş, ⁴ ... (Yıldız, 1995: 540)
Koco Kıdır kaşında, ... (R/I, 131)	Koca Kıdır yanında ⁵ ... (Yıldız, 1995: 541)
Astıngnan adam buubasin! Artıngnan adam kuubasin! (R/II, 332-333)	Önünden adam bağlamasin! Ardından adam kovamasın! (Yıldız, 1995: 551)
Arbaktaring koldosun! Berıştelerin kötörsün! Berışteler kötörsün, Arbaktarın cölösün! (R/II, 400-404)	Ervâhların himaye etsin! Ferişten yükseltsin! Ferişten yükseltsin! Ervâhların himaye etsin! ⁶ (Yıldız, 1995: 553)
A Kudayım! A Kocom! Amanatka sabır koy! (R/III, 292-293)	Ey Hudam! Ey Hocam! Emanete sabır koy! (Yıldız, 1995: 605)
Mingge cete çaşasın! (R/III, 2515)	Bine kadar yaşasın! (Yıldız, 1995: 670)
Koco Kıdır car büssün! (R/VI, 573)	Koca Kıdır yar olsun! (Yıldız, 1995: 833)
Bir eşeng Kuday car büssün! (R/VI, 570)	İşini Huda yar kayırsın! (Yıldız, 1995: 833)

Tablo 4'te yer alan iyi dilek ve dua ilişki sözlerinde Hızır'ın darda kalan kişilerin yardımcıları olarak önemli olduğu anlaşılmaktadır. Kişinin uzun bir ömür yaşaması dileği de iyi dilek ilişki sözü olarak karşımıza çıkmaktadır. "Astıngnan adam buubasin! / Önünden adam bağlamasin!, Artıngnan adam kuubasin! Ardından adam kovamasın!" diye dua edilerek kişinin işlerinin rast gitmesi dilenmektedir.

Kötü Dilek, Beddua, Lanetleme, İlenme (Kargış) İçin Kullanılan İlişki Sözleri

³ Daha geniş bilgi için bakılabilir: Mehmet Emin Bars, "Manas Destanı'nda Alkış ve Kargışlar", ASOS JOURNAL Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2/1, Haziran 2014, s. 200-221.

⁴ Tuncer Gülensoy şöyle çevirmiştir: "Sol yanını Koca Hızır kollasın, (2002: 32)"

⁵ "Koca Hızır dibinde olsun) (Gülensoy, 2002: 32)"

⁶ Bu mısralar Gülensoy'da şöyle çevrilmiştir: "(Seni) ruhların korusun! /Meleklerin yardımcı olsun! /.../Melekler yardımcı olsun! /Ruhlar (seni) desteklesin! (2002: 32)"

Kişiler kendisine, yakınlarına, topluma ya da inançlarına zarar vereceğini düşündükleri kişiler için kötü dilekler içeren kargışlarda bulunurlar. Kargışların herhangi bir kötülüğe uğrayan kişinin çaresizliğinin neticesi olduğunu ve kişiyi rahatlattığını söyleyebiliriz. Manas destanında kargışların⁷ karşıdaki kişiye yöneltilmesinin yanında kişinin bir şarta bağlı olarak kendisi hakkında da kargışta bulunduğu görülmektedir. Tablo 5’te destanda tespit edilen ve kötü dilek, beddua, lanetleme, ilenme (kargış) içeren ilişki sözleri belirtilmiştir.

Tablo 5: Kötü Dilek, Beddua, Lanetleme, İlenme (Kargış) İlişki Sözleri

Kırgız Türkçesi	Türkiye Türkçesi
“Tuudurbay tuna çöksöngçü! Uçurbay kurup kalsangçı! (R/II, 285-286)	“Doğurtmayı dinip çöksene! Uçurmayı kuruyup kalsana! ⁸ (Yıldız, 1995: 550)
Buskan işi buzulsun! Carıgan kişi carılsın! (R/II, 838-839)	Fesatların işi bozulsun! Fâsit kişi çatlasın! (Yıldız, 1995: 556)
Ant çert sening moynunga Men antıngnan kutuldum.” (R/II, 1001-1002)	Ant şart senin boynuna, Ben andından kurtuldum.” (Yıldız, 1995: 571)
Tüptü sen beren kal! (R/II, 1080)	Tamamen sen kahrol! (Yıldız, 1995: 573)
Alıng kelse alıp kan! Alıng cetpese kongşu ittey kangşıla turup kal! (R/III, 166-167)	Kuvvetin gelirse alıp kan! Kuvvetin yetmezse komşu iti gibi ürüp kal! (Yıldız, 1995: 602)
Astı Coloy ongbo dep, (R/IV, 1854)	Asla Coloy onma deyip ⁹ (Yıldız, 1995: 730)
Barganın kelbe, töröm! Kaytıp üyüng körbö, töröm! Kanıkeydi kupça, töröm! Bülküldöktön tartpa, töröm! Kara oosına kan tolsun, töröm! Kayrılıgıs kün tuusın, töröm! Kargap turup kaldı (R/V, 229-23)	Vardığından gelme, töröm! Dönüp evini görme, töröm! Kanıkey’i kucaklama, töröm! Bülküldökten çekme, töröm! Kara ağzına kan dolsun, töröm! Hayırsız gün doğsun, töröm! İlenip durup kaldı, (Yıldız, 1995: 747)
Oşunu kalptin men aysam, töröm, Kabırgandan kağıp, töröm, Kan tükürüp ölöyn, töröm! (R/V, 2106-2108)	O yalanı ben söylersen, töröm, Kaburgadan kakınıp, töröm, Kan tükürüp öleyim, töröm! (Yıldız, 1995: 802)
Kara oosing kan tolsun! Kayrılıgıs kün tuusun! Mında turgan cılkını! Bir oosına cin tolsun! Birikisis kün tuusin, (R/VII, 427-431)	Kara ağzın kan dolsun! Hayırsız gün doğsun! Burada duran yilkıyı! Bir ağzına cin dolsun! Hayırsız gün doğsun! (Yıldız, 1995: 861)
Körgön künü kurusun! İçken susu kurusun! (R/VII, 1417-1418)	Gördüğü günü kurusun! İçtiği suyu kurusun! (Yıldız, 1995: 890)
Uunun tübü uu bolot, Kuunun tübü kuu bolot, Akının kısı Ay Çörök Balang-minen kurup kal! (R/VII, 1436-1438)	Ağunun dibi ağı olur, Kurunun dibi kuru olur, Alın’ın kızı Ay Çörök Balan ile kuruyup kal! (Yıldız, 1995: 890)

Tablo 5’te yer alan ilişki sözleri incelendiğinde bu sözlerle kişinin helak olması, ölmesi, kötü gün görmesi, çocuk sahibi olmamasının istendiği görülecektir. Ayrıca Tablo 5’in verileriyle Tablo 4’ün verileri karşılaştırıldığında Manas destanında alkıştan daha çok kargış içeren sözlerin yer aldığı dikkat çekecektir.

⁷ Daha geniş bilgi için bakılabilir: Mehmet Emin Bars, “Manas Destanı’nda Alkış ve Kargışlar”, ASOS JOURNAL Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2/1, Haziran 2014, s. 200-221.

⁸ Bu mısralar Gülensoy’da şöyle çevrilmiştir: “Doğurttuğun evlattan yoksun olasin, /(Onu) uçuramadan kuruyup kalasın! (2002: 43)”

⁹ “Hiçbir zaman iyilik yüzü görme (Gülensoy, 2002: 211)”

Küfür ve Hakaret İçin Kullanılan İlişki Sözcükleri

Destanda kişiler onaylamadıkları bir durumla karşılaştıklarında ya da kendi fikirlerinin kabul edilmesini istediklerinde karşısındakine küfür ve hakaret içeren sözler de söylemektedirler. Walter Ong sözlü kültürün düşünce ve anlatım biçiminin bazı ortak özellikler sergilediğini söyler ve bunlar arasında “mücadeleci eda”yı sayar (1999: 60). Ona göre sözlü sanat biçimindeki şiddet sözlü kültürün yapısıyla ilgilidir. Kişilerin birbirleri karşısında gücünü göstermesinin bir yolu da dil aracılığıyla gerçekleşir. İşte bunun bir göstergesi olan küfür ve hakaret sözleri Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6: Küfür ve Hakaret İlişki Sözcükleri

Kırgız Türkçesi	Türkiye Türkçesi
“Atanın görün it Kökçö! Sening bu kebing it uksun! Kabirga caap bit uksun! Kangkıldap bir ürgöp it uksun! Atangın görün it Kökçö! Sakalng tolgon bit Kökçö! Korolunung it baksan, Kotogung başın bit baskan, (R/II, 958-965)	“Atanın kabri, it Kökçö! Senin bu sözünü it duysun! Kabrine bit dolsun! Öldüğünde inleyip it ulusun! Atanın kabri, it Kökçö! Sakalına dolmuş bit, Kökçö! Ağılını it basmış, Götünü başını bit basmış, (Yıldız 1995, 570)
Mal üçün ölgön it Manas, (R/III, 168)	Mal için ölen it Manas, (Yıldız, 1995: 602)
Menin kabaktığı kakçıgan bogun kemirgen, (R/III, 883)	Benim çukurdaki kurumuş b..umu kemir, (Yıldız, 1995: 622)
Kangkıldagan it kakpa! Kangkıldabay üşük cat ! (R/III, 1397-1398)	Uluyan it bağırma! Ulumayıp donup yat! ¹⁰ (Yıldız, 1995: 628)
Kara bet kele catpaybı? (R/III, 1510)	Kara yüzlü gelmiyor mu? (Yıldız, 1995: 640)
As busurman kurgurdu, (R/IV, 790, 1253)	Az Müslüman kahrolasıyı (Yıldız, 1995: 699, 712)
Püü! Oronggo betinge, (R/IV, 1382, 1393)	Püü! Oronggo yüzüne, (Yıldız, 1995: 716)
Kurugan Kalmak ne deysin? (R/IV, 1923)	Kahrolası Kalmak ne diyorsun? (Yıldız, 1995: 732)
... baykuş, (R/V, 376-383, 405-415)	... baykuş (Yıldız, 1995: 751, 752)
Asıl eçek sayıpsın, çirkin, Kuday kılğan mayıpsın, çirkin, Orto cerin oydurgan, çirkin, Emçegim koydurgan, çirkin, Akılı çokton aytasın, çirkin, (R/V, 765-769)	Asil işe yaramaz yaşlısın, çirkin! Huda'nın yarattığı özürsün, çirkin! Orta yerini oyduuran, çirkin, Memelerini bıraktıran, çirkin, Aklın olmadığı için söylüyorsun, çirkin! (Yıldız, 1995: 763)
Çık it! dep çoga kalat... (R/V, 1025)	“Defol it!” deyip çıktı,... (Yıldız, 1995: 771)
Kanıkey kugur tanıbayt. (R/VI, 480)	Kanıkey kahrolası tanımıyor. (Yıldız, 1995: 830)

Tablo 6’ya göre kişiler birbirine hakaret ederken atalarını, davranışlarını, görünüşlerini ele almakta; kişiyi köpeğe, baykuşa benzetmekte ve karşısındakinin yüzüne tükürmektedir.

Konuşan veya Dinleyeni Övmek İçin Kullanılan İlişki Sözcükleri

Karşılıklı iletişim sırasında kişiler birbirlerini hitap ederken onları onurlandıracak, övecek, gönüllerini okşayacak sözler söylemektedirler. Bu durumun kişiler arası iletişimi güçlendirdiğini, iletişimin seyrini olumlu etkilediğini söyleyebiliriz. Destanda yüz yüze iletişim sırasında söylenen bu sözler de ilişki sözleri arasında değerlendirilmiştir. Övgü sözleri sözlü kültürlerde çok karşımıza çıkan sövüp saymaların zıddı olarak oldukça yer tutmaktadır

¹⁰ Bu mısra Gülensoy’da şöyle çevrilmiştir: “Vıyaklama sakın yat! (2002: 128)”

(Ong, 1999: 61). Manas destanında tespit edilen övgü sözleri Tablo 7’de belirtildiği şekildedir.

Tablo 7: Övgü İlişki Sözleri

Kırgız Türkçesi	Türkiye Türkçesi
Kökröktö canım bir dosum, Kömököydö tilim bir dosum ! (R/II, 409-410, 899-900)	Göğüste canım bir dostum, Ağızda dilim bir dostum, (Yıldız, 1995: 553, 568)
“Kökröktö canım bir dosumsun, Bokçodoğu tonum bir dosumsun. (R/II, 480-481)	“Göğüste canım bir dostum, Bohçadaki elbisem gibi dostumsun. (Yıldız, 1995: 556)
Kökröktö canım bir dosum, Kömököydö tilim bir dosum ! Oktaluuda malım bir dosum, Bokçoluuda tonum bir dosum, (R/II, 899-902)	Göğüste canım bir dostum, Ağızda dilim bir dostum, Oktaluda malım bir, Bohçalıda donum bir, (Yıldız, 1995: 568)
Atı cakşı ay carkın töröm, Özü cakşı kün carkın töröm. (R/IV, 946-947, 577-578, 2296-2297, 2398-923)	Adı yahşı/güzel ay ışığı töröm, Kendi yahşı/güzel ay ışığı töröm, (Yıldız, 1995: 703, 757, 809, 811)
Atı cakşı ay carkın ata, Özü cakşı kün carkın ata. (R/V, 697-698, 1381-1382, 1399-1400, 1406-1407)	Adı yahşı ay ışığı töröm, Kendi yahşı ay ışığı töröm, (Yıldız, 1995: 761, 782)
Atı cakşı ay carkın töröm, (R/IV, 1356, 1754)	Adı yahşı ay ışığı töröm, (Yıldız, 1995: 715, 727)
Asıl çoram ay carkın, Tooba çoram kün carkın, (R/IV, 1370-1371)	Asil çoram ay ışığı, Tövbe çoram gün ışığı, (Yıldız, 1995: 716)
Asıl töröm ay carkın, (R/V, 1860)	Asil töröm ay ışığı, (Yıldız, 1995: 772)
E alda töröm ay carkın, E tooba töröm kün carkın, (R/IV, 1475-1476)	E ilahî töröm ayışığı, E tövbe töröm gün ışığı, (Yıldız, 1995: 699)
Anday bolso ay carkın, çorom, Özü cakşı kün carkın, çorom, (R/IV, 1612-1613)	Öyle olsa ay ışığı, çoram, Kendisi yahşı, gün ışığı, çoram, (Yıldız, 1995: 723)
Attanbağın ay carkın töröm! (R/IV, 1923)	Atlanmayın ay ışığı töröm! (Yıldız, 1995: 732)
Kabılanım ay carkın töröm, Kabılanım kün carkın töröm, (R/V, 91, 93)	Kaplanım ay ışığı töröm, ... Kaplanım gün ışığı töröm, (Yıldız, 1995: 743)
Kabılanım ay carkın, uul, (R/V, 803, 813)	Kaplanım ay ışığı, oğul, (Yıldız, 1995: 764-5)
Attanbaçı ay carkın, töröm, Attanbağın kün carkın töröm, (R/V, 214-215)	Atlanmasana ay ışığı töröm, Atlanma gün ışığı, töröm, (Yıldız, 1995: 746)
Aynalayn ay carkın töröm! (R/V, 1042; VII, 457, 1115)	Aynalayım ¹¹ ay ışığı töröm, (Yıldız, 1995: 772, 861, 882)
Aynalayn ay carkın, töröm! (R/VI, 623; VII, 34)	Aynalayım ay ışığı, töröm! (Yıldız, 1995: 866, 849)
Aynalayn ay carkın, uul, Özü cakşı kün carkın, uul, (R/V, 1262-1263)	Aynalayım ay ışığı oğul, Kendisi yahşı gün ışığı oğul, (Yıldız, 1995: 778)

Tablo 7’de yer alan övgü ilişki sözleri incelendiğinde kişilerin birbirlerini överken daha çok güneşi ve ayı benzetme unsuru olarak kullandıkları görülmektedir. Bu övgülerde kişinin konumuna veya kişilerin birbiriyle ilişkilerine göre dos, çora, uul ve törö gibi kelimeler de yer almaktadır. Ayrıca Tablo 6’nın verileriyle Tablo 7’nin verileri karşılaştırıldığında Manas destanında övgü ilişki sözlerinin küfür ve hakaret ilişki sözlerinden daha fazla olduğu görülecektir.

¹¹ Gülensoy “aynalayım” kelimesini “kurban olduğum” şeklinde çevirmiştir (2002: 248).

Uyarı ve Tehdit İçin Kullanılan İlişki Sözleri

Destanda anlatılan mücadeleye dayanan hayat tarzında karşdakini korkutmak, kararından vazgeçirmek ve karşısındakine gücünü göstermek için kullanılan sözler bulunmaktadır. Bu sözlerden bazıları karşısındakini uyararak, tehdit etmek için kullanılırken bazıları da tehdidinde ne kadar kararlı olduğunu göstermek için kendine yönelik bedduayı da içermektedir ve Tablo 8’de bu ilişki sözleri sıralanmıştır.

Tablo 8: Uyarı ve Tehdit İlişki Sözleri

Kırgız Türkçesi	Türkiye Türkçesi
Mening Alman Bet adım kurusun! (R/II, 984, 987,994, 999)	Benim Alman Bet adım kurusun! (Yıldız, 1995: 570-571)
Kebiçingdi tikpesem, Sening kempitingdi sikpesem, Kılıçingdi tikpesem, Kıs kelingdi sikpesem, Eşigingnin köönçök Kılıç-minen buspasam, Tötögölüü bos üyüng Töşkö süröy salbasam, Erkimsigen eringdi Kamçıga çenep kırbasam, Alman Bet adım kurusun! (R/II, 966-976)	Kebiçini dikmezsem, Senin kocakarını Kılıcını dikmezsem, Kızını gelininin ... Eşigini gönlümce, Kılıç ile bozmazsam, Tötögülü boz obanı, Yamaca sürmezsem, Erlik taslayan erini, Kamçıya göre paylaşmazsam, Alman Bet adım kurusun! (Yıldız, 1995: 570)
Tüşümdü buzuk corusa Uulu ketet Urumga Kızı ketet Kırımga (R/II, 1209-1211)	Düşümü bozuk yorarsa, Oğlu gidecek Urum’a, Kızı gidecek Kırım’a. (Yıldız, 1995: 577)
Başıngdi koyday kesemin, kanıngdi suday tögömün.” (R/II, 1286-7)	Başını koyun gibi keseceğim. Kanını su gibi dökeceğim.” (Yıldız, 1995: 579)
Kara bet saa kılbasam! (R/III, 1343, 1366)	Kara yüzlü seni kılmazsam! ¹² (Yıldız, 1995: 636)
Körünbögün kösümö! Colobog’un özümö! (R/III, 1667-8)	Görünme gözüme Yaklaşma özüme! (Yıldız, 1995: 645)
Körünbösün kösümö! Tarınbasa özümö! (R/IV, 49-50)	Görünmesin gözüme! Darılmasın özüme! (Yıldız, 1995: 677)
Tarınbasın özümö, Körünbösün kösümö! (R/IV, 62-3)	Darılmasın özüme, Görünmesin gözüme! (Yıldız, 1995: 677)
Kıyratarın kalasın, İlatarın balasın. (R/IV, 806-807)	Kırarım kal’asını Ağlatırım balasını. (Yıldız, 1995: 699)
Ak Kula saa kılbasam, Kergilçek başıng kespesem, Keng cooringdi oybosom, Col üstünö soybosom, Börü-minen kuskunga Böödö toyup kılbasam. (R/IV, 1457-1462)	Ak Kula sana kılmazsam, Gerilmiş başını kesmezsem, Geniş sırtını oymazsam, Yol üstünde soymazsam, Kurt ile kuzguna Yiyecek kılmazsam. (Yıldız, 1995: 718)
Buda kebi calgançı bolso, Başın koydoy keseli! Kanın suday tökölü! (R/V, 646-648)	Bunun sözü yalancı olursa, Başını koyun gibi keselim! Kanını su gibi dökelim! (Yıldız, 1995: 759)
Başıngdi koydoy kespesem! Kanıngdi suday tökpösöm! (R/VI, 373-374)	Başını koyun gibi kesmezsem! Kanını su gibi dökmezsem! (Yıldız, 1995: 827)
Körgön күнүм kurusun, İçken suum kurusun! (R/VII, 1779-1780)	Gördüğüm günüm kurusun! İçtiğim suyum kurusun! (Yıldız, 1995: 852)
... Öştöböy öçüm albasam,	... Alınmamış öcümü almazsam

¹² “Kara yüzlü sana gösteririm! (Gülensoy, 2002: 127)”

Kektebey keğim albasam, Ay Çörök atım kurusun! (R/VII, 1480-1482)	Alınmamış intikamımı almazsam, Ay Çörek adım kurusun! (Yıldız, 1995: 891)
Koydoy başing kespesem, Suday kaning tökpösöm, Kara Bii atım kurusun! (R/VII, 1579-1581, 1699-1700, 1769-1770)	Koyun gibi başını kesmezsem, Su gibi kanını dökmezsem, Kara Bii olan adım kurusun! (Yıldız, 1995: 894, 898, 900)

Tablo 8’de yer alan uyarı ve tehdit ilişki sözleriyle kişiler birbirlerini akrabalarına zarar vermekle, öldürmekle, vatanından uzaklaştırmakla, küçük düşürmekle, evini yurdunu dağıtmakla uyarmakta ve daha da ileri giderek tehdit etmektedirler.

Rica, İstek Bildirmek İçin Kullanılan İlişki Sözleri

Dilbilimsel nezaket içinde değerlendirilen (Ersoy Yazıcı, 2011: 23) rica bildiren ilişki sözleri destanda az yer tutmaktadır. Tespit edebildiğimiz iki kullanım şekli Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9: Rica, İstek İlişki Sözleri

Kırgız Türkçesi	Türkiye Türkçesi
Surasamda bolbodu, (R/II, 315-316)	Rica etsem de olmadı, (Yıldız, 1995: 551)
Sen balangdı taştaba! (R/II, 328)	Sen balanı atma! (Yıldız, 1995: 551)

Söyleneni Kabul Etmek / Onaylamak İçin Kullanılan İlişki Sözleri

Söz konusu ilişki sözleriyle kişi karşısındakinin söylediklerini, davranışlarını kabul ettiğini, uygun bulduğunu, onayladığını belirtir. Bunun için de kalıp halde kullanılan sözlere başvurur. Tablo 10’da kabul, onay ilişki sözlerine yer verilmiştir.

Tablo 10: Kabul / Onay İlişki Sözleri

Kırgız Türkçesi	Türkiye Türkçesi
“Makıl bolot, cöp bolot, Cakıp! (R/I, 145; VII, 48)	“Makul olur, uygun olur, Cakıp! (Yıldız, 1995: 541, 849)
Barekeldey özüngö, Maşır boldum sözüngö, Razı boldum özüngö, Beyil boldum sözüngö! (R/III, 1071-1074)	Barekeldey özüne, ¹³ İsabetli buldum sözünü, Razı oldum özüne, Kabul ettim sözünü, (Yıldız, 1995: 628)
Cakşı aytting Cakıp Kan, Sen tilingdi alalı, Aytkanıngdı bololu! (R/III, 1974-1976)	İyi söyledin Cakıp Han, Senin dilini alalım Söylediğini yapalım! (Yıldız, 1995: 654)
Beerikeldi eringe çorom! Razı boldum özüngö çorom! Cırgap kaldım sösüngö çorom! (R/III, 1989-1991)	Uygun oldu erliğine çoram! Razı oldum özüne çoram! Hayran kaldım sözlüne çoram! (Yıldız, 1995: 655)
Bul aytkaning ep eken, (R/IV, 1170)	Bu söylediğin akıllıca idi, (Yıldız, 1995: 710)
Le’pay taksır? deydi, (R/VII, 1758)	Emrediniz taksir? dedi, (Yıldız, 1995: 900)

Tablo 10 incelendiğinde kişinin söylenenleri doğru bulduğunu, onayladığını ve kabul ettiğini belirtmek için “makıl bolot/makul olur”, “cöp bolot/uygun olur”, “Maşır boldum/isabetli buldum”, “razı boldum/razı oldum”, “beyil boldum/kabul ettim”, “cakşı aytting/iyi söyledin” gibi sözlere başvurulduğu görülmektedir.

¹³ Bu mısra Gülensoy’da şöyle çevrilmiştir: “Tebrikler olsun sana (2002: 119)”

Söyleneni Reddetmek, Yapılanın Uygun Olmadığını Belirtmek İçin Kullanılan İlişki Sözlere

Bazı durumlarda kişi karşısındakinin söylediklerini, davranışlarını kabul etmeyecek, uygun bulmayacak, onaylamayacaktır. Destanda özellikle kahramanın iç ve dış düşmanlarıyla mücadele etmek ya da herhangi bir sebeple evinden, yurdundan ayrıldığı durumlarda bu durumun onaylanmadığını belirtmek, yolcuyla yolundan çevirmek için başvurulan sözlerle karşılaşmaktadır. Her seferinde bu durumu belirtmek için aynı sözler kullanıldığından çalışmada bu sözler ilişki sözlere içinde değerlendirilmiş ve Tablo 11’de gösterilmiştir.

Tablo 11: Reddetme İlişki Sözlere

Kırgız Türkçesi	Türkiye Türkçesi
Sar’ala’nın başın bura tur! (R/V, 895)	Sarı Ala’nın başını çeviredur! (Yıldız, 1995: 767)
Atingnin başın bura tur, botom, Asting bir cerge tura tur, botom, (R/V, 1723-1724)	Atının başını çeviredur, botom, Önündeki bir yere durdur, botom, (Yıldız, 1995: 792)
Sa’ala başın bura tur! Asting cerge tura tur! (R/V, 2191-2192)	Sarı Ala’nın başını çeviredur! Altındaki yerde durdur! (Yıldız, 1995: 806)
Ayanlayn Semetey, botom, Atingnin başın buratır, Oşu cerge tura tur, (R/VI, 846-848; VII, 925-926)	Aynalayım Semetey botom, Atının başını çeviredur, Bu yerde durdur, (Yıldız, 1995: 841, 875)
Atingnin başın bura tur, Asting cerge tura tur, (R/VII, 113-114; 989-990, 1070-1071, 1630-1631)	Atının başını çeviredur, Altındaki yere durdur, (Yıldız, 1995: 851, 877, 879, 896)
Tokto çorom, toktogun! Atingnin başın bura tur! Kıngkaylaba cürüp ket! (R/VII, 131-133)	Dur çoram, dur! Atının başını çeviredur! Eğrilme, sürüp git! (Yıldız, 1995: 852)
O Semetey tura tur! Astingnin başın bura tur! (R/VII, 1012-3)	Ey Semetey, durdur! Atının başını çeviredur! (Yıldız, 1995: 878)
Oy tura tur Kül Çoro, Atingnin başın bura tur! (R/VII, 1218-9)	Vay durdur Kül Çora, Atının başını çeviredur! (Yıldız, 1995: 884)
Kokuy Kıyas tura tur! Atingnin başın bura tur! (R/VII, 1338-9)	Vay Kıyas durdur! Atının başını çeviredur! (Yıldız, 1995: 887)

Tablo 11’de belirtilen ilişki sözlere atına binerek harekete geçen kahramanı kararından vazgeçirmek, kararının doğru olmadığını bildirmek için kullanılan sözlere dir. Destanda ulaşım vasıtası ve kahramanın yardımcısı olarak önemli bir yer tutan at üzerinden kahramanın davranışının, kararının uygun bulunmadığı belirtilmekte, kahraman engellenmeye çalışılmaktadır. Bu durumu belirtmek için de kahramana atının “başın bura tur!/ başını çeviredur!” denmektedir.

Müjde Verme, Müjdelik İsteme İçin Kullanılan İlişki Sözlere

Sevindirici haber anlamında kullanılan müjdeyi bildirmek için başvurulan sözlere de ilişki sözlere içinde değerlendirilmelidir. İyi bir haber; bir çocuğun doğumu, bir başarı elde etme, beklenen bir yolcunun gelmesi gibi, bildirilirken belli sözlere başvurulmakta, bu haber karşılığında da yine belli sözlere bahşiş istenmektedir. Tablo 12’de müjde verme, müjdelik isteme için kullanılan ilişki sözlere yer verilmiştir.

Tablo 12: Müjde Verme, Müjdelik İsteme İlişki Sözleri

Kırgız Türkçesi	Türkiye Türkçesi
A süyünçü süyünçüng, ata! (R/II, 1786)	Ey müjde müjden ata! (Yıldız 1995, 594)
A süyünçü ay çarkın, töröm, Bu süyünçü kün çarkın, töröm, Süyünçümdü bat'berçi, töröm, Bat'berseng de tes berçi, töröm, Matoodan çeçpey töö berçi, töröm, Okçodon çeçpey ton berçi, töröm, (R/V, 428-433)	Ey müjde ay ışığı, töröm, Bu müjde gün ışığı, töröm, Müjdeme dua versene, töröm, Dua verirsen de tez versene, töröm, Bağdan çözmeyip deve versene, töröm, Bohçadan çözmeyip don versene, töröm, (Yıldız, 1995: 753)
A süyünçü kün çarkın, töröm, A süyünçü kün çarkın, töröm, (R/V, 579-580)	Ey müjde ay ışığı, töröm, Ey müjde gün ışığı, töröm, (Yıldız, 1995: 757)
Süyünçümdü bat berçi, ata! Bat bersengde, tes verçi, ata! Korodon bölböy koy berçi, ata! Matoodan çeçpey töö berçi, ata! Bokçodon çeçpey ton berçi, ata! (R/V, 684-689)	Müjdem çabuk versene, ata! Çabuk versen de, tez versene, ata! Korodan dağıtmayıp koyun versene, ata! Matoodan çözmeyip deve versene, ata! Bohçadan çözmeyip don versene, ata! ¹⁴ (Yıldız, 1995: 760)
Ay süyünçü ay çarkın, cenge, Bat besengde tes berçi, cenge, Korodon bölböy koy berçi, cenge, Matoodan çeçpey töö berçi, cenge, Bokçodon çeçpey ton berçi, cenge, (R/V, 841-845)	Ey müjde ay ışığı, yenge, Çabuk veren de tez versene, yenge, Korodon bölmeyip koyun versene, yenge, Matoo seçmeyip deve versene, yenge, Bohçadan seçmeyip don versene, yenge? ¹⁵ (Yıldız, 1995: 766)
A süyünçüng, ay çarkın, töröm, (R/V, 916)	Ey müjden ay ışığı, töröm, (Yıldız, 1995: 768)
Soogat, soogat, ay çarkın, töröm! Bolsun bolsun, ...çorom!" ... Anı bergin soogatka, töröm, ... Oşunu mağa soogat ber, töröm. (R/V, 2083-2095)	"Müjde müjde, ay ışığı, töröm!" "Olsun olsun, ...çoram." ... Onu ver müjdeye, töröm, ... Onu bana bahşiş ver töröm. (Yıldız, 1995: 803)
Aynalayn Kanıkey, A süyünçü, süyünçü, Cangı tuugan bu balam Bir erkek boluçu bu balam. (R/VI, 205-209)	Aynalayım Kanıkey Ey müjde, müjde Yeni doğan bu balam, Erkek oldu bu balam. (Yıldız, 1995: 822)
A süyünçü, süyünçü, Cakıp, Ketkenim keliptir, Cakıp, Kemtigim tolup kalıp tır, Cakıp, Bu Manastın balası, Cakıp, Kaytıp keldi üyünö, Cakıp, A süyünçü, süyünçü, Cakıp, Kan Semetey keliptir, Cakıp! (R/VI, 774-780)	Ay müjde, müjde, Cakıp, Gidenim gelmiş, Cakıp, Eksiğim dolmuş, Cakıp, Bu Manas'ın balası, Cakıp, Dönüp geldi evine, Cakıp, Ey müjde, müjde, Cakıp, Han Semetey gelmiş, Cakıp, (Yıldız, 1995: 839)

Tablo 12 incelendiğinde müjdeyi bildirmek için "süyünçü/müjde" dendiği görülmektedir. Verilen müjdenin bahşişi olarak "dua, deve, koyun, don" istenmekte ve bu bahşişin bekletilmeden bir an önce verilmesi talep edilmektedir.

¹⁴ Tuncer Gülensoy çevirisi şöyledir: "müjdem çabuk versene, baba! /Çabuk versen de, tez versene, baba! / Ağıldan bölmeden koyun versene, baba! / Bağından çözmeden deve versene, baba! / Bohçayı açmadan elbise versene, baba! (2002: 239)"

¹⁵ Tuncer Gülensoy çevirisi şöyledir: "Ey müjde ay ışığı, yenge,/ Çabuk vereceksen hızlı ver, yenge,/ Ağıldan bölünmemiş koyun ver, yenge, //Bağından çözülmemiş deve ver, yenge,/Bohçadan açılmamış giyim ver, yenge? (2002: 243)"

Pişmanlık Bildirmek İçin Kullanılan İlişki Sözleri

Destanda yapılan bir işten duyulan pişmanlık Tablo 13'te yer alan sözlerle dile getirilmiştir:

Tablo 13: Pişmanlık İlişki Sözleri

Kırgız Türkçesi	Türkiye Türkçesi
Tooba...(R/IV, 1371)	Tövbe... (Yıldız, 1995: 716)
Tooba Bokum turatır! Alda bokum turatır! (R/IV, 817-818)	Tövbe Bokum duradur! Vay Bokum duradur! (Yıldız, 1995: 699)
Alda töröm ay carkın, Tooba töröm kün carkın, (R/V, 2249-2250)	Vay töröm, ay ışığı, Tövbe töröm, ay ışığı, (Yıldız, 1995: 807-808)

Tablo 13'teki ilişki sözlerinde pişmanlık bildirmek için “Tooba/ Tövbe” sözü kullanıldığı görülmektedir.

Kız İstemede Kullanılan İlişki Sözleri

Kız istemede kullanılan sözler belli durumlarda kullanılan ilişki sözlerindedir. Bu sözlerin kullanılması için “kız isteme”nin gerçekleşmesi gerekir. Destanda Manas'a eş olarak Kanıkey istenirken Tablo 14'te gösterilen sözler kullanılmıştır.

Tablo 14: Kız İsteme İlişki Sözleri

Kırgız Türkçesi	Türkiye Türkçesi
Elçilikke ölüm çok, Cuuçulukka korduk çok, Kanıkeyge keldim men, Cuuçu tüşö keldim men, Tatasıngbi bu tusungdu? Beresıngbi bu Manaska kısıngdı (R/III, 834-839)	Elçiliğe ölüm yok, Kılavuzluğa horluk yok, Kanıkey'e geldim ben, Elçi olup geldim ben. Tadacak mısın bu tuzunu? Verecek misin bu Manas'a kızını? (Yıldız, 1995: 621)

Rüya Görme Üzerine Kullanılan İlişki Sözleri

Türk kültüründe rüya önemli yer tutmakta, destanlarda, efsanelerde, halk hikâyelerinde, halk inançlarında rüya ile karşılaşılmaktadır. Şamanlık geleneklerinden âşıklık geleneğine kadar¹⁶ Türk kültür coğrafyasında ve günümüz Anadolu'sunda rüyanın kişinin yaşamı ve kaderi üzerinde etkili olacağı düşünülmektedir. Bu durum rüya görme etrafında kalıp sözlerin oluşmasını sağlamıştır. Kişiler gördükleri rüyayı başkasına bildirirken, rüya yorumlarken belli sözleri kullanır olmuşlardır. Bu sözlerin kullanımı için rüya görülmesi ve bunun bildirilmesi gerekmektedir. Bu sebeple rüya görme üzerine kullanılan sözler de ilişki sözleri içinde değerlendirilmiş ve Tablo 15'te gösterilmiştir.

Tablo 15: Rüya İlişki Sözleri

Kırgız Türkçesi	Türkiye Türkçesi
Atekem Cakıp Bay aytingar! Men ot cagalay çiş kördüm, Men ogolo cakşı tüş kördüm, (R/II, 1173-1174)	Atekem Cakıp Bay'a söyleyiniz! Ben ateş etrafında şiş gördüm, Ben gayet iyi düş gördüm, (Yıldız, 1995: 576)
Töröm Manas bu tündö Ot cagalay çiş körüp	Töröm Manas bu gecede Ateş etrafında şiş görmüş,

¹⁶ Bu konuda bakılabilir: Umay Günay, Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi, Ankara: Akçağ Yayınları, 2008.

Ogolo cakşı tüş kördüm (R/II, 1202-1203)	Gayet iyi düş görmüş, (Yıldız, 1995: 577)
Tündö catıp tüş kördüm, Oşu tüşüm opkon tüş, Cürögüm başı kopkon tüş. (R/III, 2210-2212)	Gece yatıp düş gördüm O düşüm korkunç düş, Yüreğimin başını kaldıran düş (Yıldız, 1995: 661)
Tüşüng tüş bolbosun! Tuş bolsun, balam! (R/III, 2249-50)	Düşün düş olmasın, Karşılaşsın balam ¹⁷ (Yıldız, 1995: 662)
Tündö catıp tüş kördüm, tündögö tüşüm opkon tüş, Sura cürögümün başı Attay tuylap kopkon tüş. Bu nemeni boluptur? (R/IV, 1786-1804)	Gece yatıp düş gördüm Geceki düşüm fena düş, Yüreğimin başını At gibi sıçratıp kaldıran düş, Bu ne demektir? (Yıldız, 1995: 728)
Töndö tüşüm buzulat, (R/IV, 1867)	Gecede düşüm bozuk, (Yıldız, 1995: 730)
Tündö tüştü kördü deyt, ... Bu nemene bolot dep, Tüşümdü kimge aytam dep? (R/V, 2464-74)	Gecede düşü gördü, diyor, ... Bu ne demek olur demiş. Düşümü kime söyleyeyim demiş. (Yıldız, 1995: 814)
Cakşı tuugan Semetey, Tündö catıp tüş kördü, Erten turup kalganda, Semtey turup kalganda, ... Tündö catıp tüş kördüm, (R/VII, 879-885)	Yahşı doğan Semetey Gecede yatıp düş gördü, Ertesi gün kalktığında, Semtey durup söylüyor; ... Gece yatıp düş gördüm, (Yıldız, 1995: 874)
Tündö bir catıp tüş körsöng, Tündögö tüşüng opkon tüş, Cürögüm başı kopkon tüş, Men tüşüngdü aytayn! ... Men tüşüngnön çocuymun, (R/VII, 927-930)	Gecede yatıp düş görürsen, Gecedeki düşüm korkunç düş, Yüreğimin başını koparan düş, Ben düşünü söyleyeyim! Ben düşünden korkuyorum, (Yıldız, 1995: 875-876)
Tüşüng maga ne bolot? Tülkününg bogu ol bolot, (R/VII, 968-969)	Düşünden bana ne olur? Tilkinin boku o olur. (Yıldız, 1995: 876)
Ay Çöröktün tüşü opkon tüş, Cürögünün başı kopkon tüş! (R/VII, 997-8)	Ay Çörök'ün düşü korkunç düş, Yüreğinin başını kaldıran düş! (Yıldız, 1995: 877)

Tablo 15'teki rüya ilişki sözleriyle görülen rüyanın, "Men ogolo cakşı tüş kördüm/ Ben gayet iyi düş gördüm", denilerek iyi olduğu; "Oşu tüşüm opkon tüş,/ O düşüm korkunç düş," denilerek kötü olduğu belirtilmektedir. "Tüşüng tüş bolbosun! Tuş bolsun / Düşün düş olmasın, Karşılaşsın" denerek görülen iyi rüyaların gerçekleşmesi istenmektedir.

Ölüm Üzerine Kullanılan İlişki Sözleri

Kullanılması için bir durumun oluşması gereken ilişki sözlerinden biri ölüm üzerine kullanılan ilişki sözleridir. Bu sözler ancak ölüm hadisesi gerçekleştiğinde ölenin yakınlarına ya da ölen hakkında söylenmektedir. Manas destanında, Manas üç kere ölmektedir. Bu durumda kullanılan ilişki sözleri Tablo 16'da tespit edildiği biçimdedir.

Tablo 16: Ölüm İlişki Sözleri

Kırgız Türkçesi	Türkiye Türkçesi
Canggıs Manas öldü dep Cakıp, Kösüngdü çıgart kılba Cakıp! ...	Biricik Manas öldü deyip Cakıp Gözünü yok etme Cakıp! ...

¹⁷ "gerçek olsun, balam!(Gülensoy, 2002: 151)"

Canggısım Manas öldü dep, Cabıkpağın Cakıp Kan! (R/III, 1828-1840)	Bir tanem Manas öldü deyip, Zayıf düşme Cakıp Han! (Yıldız, 1995: 650)
Kaybattuu canggıs Manas öldü dep, Kıyanbağın Cakıp Bay! (R/III, 1885-1886)	Kıymetli biricik Manas öldü deyip Üzülme Cakıp Bay! (Yıldız, 1995: 652)
Batır Manas ölgöndö, Ös boyuna sakıp bol! (R/III, 1947-1948)	Bahadır Manas öldüğünde, Kuvvetine sahip ol! ¹⁸ (Yıldız, 1995: 653)
Ölenle ilgili ilişki sözleri	
Kokuy töröm öldü (R/VII, 1366)	Eyvah töröm öldü! (Yıldız, 1995: 888)

Tablo 16’da yer alan ölüm ilişki sözleriyle ölen kişinin yakını teselli edilmeye çalışılmaktadır. Ölenle ölmeyeceği “Kaybattuu canggıs Manas öldü dep, / Kıymetli biricik Manas öldü deyip; Kıyanbağın Cakıp Bay! / Üzülme Cakıp Bay!” denerek belirtilmektedir.

Dini İnanç Bildiren İlişki Sözleri

İnsanlar çeşitli sebeplerle zor bir duruma düştüklerinde, çaresiz kaldıklarında dualarını ya da yaptıkları bir hatadan dolayı af dileklerini, pişmanlıklarını bir üst makama yöneltirler. Bazen de yaptıkları işin, söyledikleri sözün doğruluğunu ispat etmek için şahit tutarlar. Manas destanında yaratıcı olarak Allah’a sığınılmakta, dilekler ve dualar Allah’a yöneltilmektedir. Bu gibi durumlarda kullanılan sözlerde kişilerin dini inançları belirleyici olmakta ve kalıplaşmış sözler kullanılmaktadır. Bu sebeple bu sözler çalışmada dini inanç bildiren ilişki sözleri olarak değerlendirilmiş ve Tablo 17’de gösterilmiştir.

Tablo 17: Dini İnanç Bildiren İlişki Sözleri

Kırgız Türkçesi	Türkiye Türkçesi
Kuday berse çabalı, Cakıp (R/I, 149)	Huda verirse koşalım, ¹⁹ Cakıp! (Yıldız, 1995: 541)
Bir işing Kuday car бүtkön (R/II, 1088)	İşinin Huda yardımcısı, (Yıldız, 1995: 573)
İşi bir kudayga cak bolup (R/II, 1093)	İşi Huda’ya yakın olmuş (Yıldız, 1995: 573)
Kuday mende döçü edem: (R/III, 291)	Huda’ya ben de duacı idim: (Yıldız, 1995: 605)
Alda Kuday carında, (R/III, 731)	Allah Huda yarlığında, (Yıldız, 1995: 618)
Tooba tengri kudayga, (R/III, 1106; V, 950)	Tövbe Tanrı Huda’ya (Yıldız, 1995: 629, 769)
Kuday Alsın Temir Kan (R/III, 1634)	Huda alsın Temir Han (Yıldız, 1995: 644)
A kudayı! (R/III, 2490)	Ey Huda! (Yıldız, 1995: 669)
Car kudayım car bolso, (R/IV, 1176)	Yar Huda’m yar olursa, (Yıldız, 1995: 710)
Kuday berse.. (R/IV, 1256, 1297, 1334)	Huda verse ... (Yıldız, 1995: 712, 713, 715)
Car kudayga calınp, Casaganga sınıp, (R/IV, 1546-1547)	Yar Huda’ya yalvarıp Yaradana sığınıp (Yıldız, 1995: 721)
Kuday-minen süylöşkön (R/IV, 1922)	Huda ile söyleşen (Yıldız, 1995: 732)
Kuday bar dır kalmak kul, (R/V, 1323)	Huda var, Kalmak kul, (Yıldız, 1995: 780)
Alda taala bir Kuday! (R/V, 1435)	Allah Taala bir Huda! (Yıldız, 1995: 783)
Alda taalam düdüröt! (R/V, 1433)	Allah Taalam Kudret! (Yıldız, 1995: 783)
Men kudayga razımın. (R/VI, 1076-1077)	Ben Huda’ya razıyım. (Yıldız, 1995: 848)
Armanım çongdur kudayga. (R/VII, 210)	Dileğim uludur Huda’ya. (Yıldız, 1995: 854)
Tiği kudaydan tileyn! (R/VII, 1092)	Şu Huda’dan dileyeyim! (Yıldız, 1995: 880)
Koco Kıdır car бүtkön, (R/II, 1091)	Koca Kıdır yar olmuş (Yıldız, 1995: 573)
Kırk çiltene başında, Kıdır azır kaşında, (R/V, 978-979)	Kırk çiltene başında, Hızır hazır yanında, (Yıldız, 1995: 770)

¹⁸ “sen kendine sahip ol! (Gülensoy, 2002: 143)”

¹⁹ “Tanrı izin verirse (onları) yeneriz Yakup! (Gülensoy, 2002: 33)”

Tablo 17’de yer alan ilişki sözlerinde geçen “Kuday, Alda Kuday, tengri kuday, Casagan, Alda taala bir Kuday, Alda taala, Men kudayga razımın.” sözleri Allah inancını ortaya koymaktadır. “Tigi kudaydan tileyn! / Şu Huda’dan dileyeyim!” gibi sözler Allah’tan yardım talep edildiğini, zor durumlarda Allah’a sığınıldığını; “Tooba tengri kudayga, / Tövbe Tanrı Huda’ya” gibi sözler ise yapılan hatalardan dolayı Allah’tan af dilendiğini göstermektedir. Ayrıca kırklar ve Hızır inancının olduğu da anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Manas destanı ilişki sözleri açısından incelendiğinde selamlaşmaların önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Bu durum iletişimin başlamasında, devam etmesinde; kişiler arası güven hissetmede selamlaşmanın önemini belirtir. Kötü dilek, beddua, lanetleme, ilenme (kargış) için kullanılan ilişki sözleri; küfür ve hakaret için kullanılan ilişki sözleri; konuşan veya dinleyeni övmek için kullanılan ilişki sözleri; uyarı ve tehdit için kullanılan ilişki sözleri de destanda dikkat çeken ilişki sözlerindedir. Kargış için kullanılan ilişki sözleri alkış olarak kullanılan sözlerden daha fazladır. Sürekli bir mücadelenin anlatıldığı destanda kahramanlar karşısındakini lanetleme yoluna gitmektedirler. Destanda anlatılan mücadeleye dayanan hayat tarzında karşıdakini korkutmak, kararından vazgeçirmek ve karşısındakine gücünü göstermek için küfür ve hakaret sözleri önemli bir yer tutmaktadır. Küfür ve hakaret içeren sözler kadar karşısındakini yüceltmek için kullanılan övgü sözleri de oldukça sık kullanılmaktadır. Destanın başkahramanı durumunda olan Manas, Semetey ve Seytek ile yaşlı ve aksakalların saygı duyularak yüceltikleri görülmektedir. Müjde vermek ve müjde istemek için söylenen sözler, rüya sonrası söylenen sözler de dikkate değerdir.

Dil, kişiler arasındaki iletişimi sağlamak, bireyin toplumsal kimliğini belirlemek yanında kültürel belleğin kuşaktan kuşağa naklini de sağlamaktadır. Bu açıdan bakıldığında edebî metinler kültürel belleğin tespiti ve gelecek kuşaklara nakli açısından da önem kazanır. Manas destandaki ilişki sözlerinden hareketle Kırgız Türklerinin duygu, değer, inanç dünyalarına dair fikir sahibi olmak mümkündür. Er Töştük, Er Soltonoy, Er Eşim, Munduk ve Zarlık, Şırdakbek, Kocacaş, Kurmanbek, Mendirman, Kız Daryka, Seyitbek gibi Kırgız Türklerinin diğer destanları da incelenerek bu metinlerde geçen ilişki sözleriyle ilgili yapılacak karşılaştırılmalı çalışmalar başta Kırgız Türklerinin olmak üzere kültürel bellek çalışmalarına katkı sağlayacaktır. Ayrıca yapılacak olan derlemelerle, edebî metinlerde geçen ilişki sözlerinin sözlü kültürde geleneksel olarak devam edip etmediğini araştırmak kültürel belleğin sürekliliğini tespit etmede önemli bir veri sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- Akarsu, B. (1998). *Dil-Kültür Bağlantısı*, İstanbul: İnkılap Yayınları.
Aksan, D. (2008). *Türkçeye Yansıyan Türk Kültürü*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
Aksan, D. (2015). *Türkçenin Sözvarlığı*, Ankara: Engin Yayınevi.
Çobanoğlu, Ö. (2003). *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*, Ankara: Akçağ Yayınları.
Yazıcı, E. ve Başkurt, H. (2011). Başkurt Türkçesinde Kalıp Sözler, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 30, 1-54.
Gencay, N. (2012). *Kuzey Kıbrıs Türk Ağzlarında Kalıp Sözler*, Gazi Magosa: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Araştırma Enstitüsü, Doğu Akdeniz Üniversitesi.
Gökdayı, H. (2008). Türkçede Kalıp Sözler, *bilig*, 44, 89-110.

AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ

Sayı: 60 Mart - Nisan 2017

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası
Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat – KIRGIZİSTAN

<http://www.akademikbakis.org>

- Gülensoy, T. (2002). *Manas Destanı (Türkiye Türkçesi ile)*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Günay, U. (2008). *Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Güner Dilek, F. (2007). Altay Türkçesinde Sözeylemler, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 21, 39-49.
- Palmer, F. R. (2001). *Semantik Yeni Bir Anlambilim Projesi*, çev.: R. Ertürk, Ankara: Kitabiyat.
- Tor, G.(2012). Mersin’den Birkaç Kalıp Söz (İlişki Sözü) Üzerine, *Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu (20-22 Ekim 2011)Bildirileri*, Adana, 766-786.
- Vardar, B. (1998). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: ABC Kitabevi.
- Yaylagül, Ö. (2005). Eski Türkçede Nezaket İfadeleri, *Millî Folklor*, 68, 151-165.
- Yıldırım, D. (2013). Türk Kahramanlık Destanları, *İslamiyet Öncesi Türk Destanları*, hzl.: S. Sakaoğlu ve A. Duymaz, İstanbul: Ötüken Yayınları, 58-67.
- Yıldırım, D. (2000). Türk Sözel Kültüründe Süreklilik, *Türkbilig*, 1, 32-45.
- Yıldız, N. (1995). *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bars, M. E. (2014). Manas Destanı’nda Alkış ve Kargışlar, *ASOS JOURNAL Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/1, 200-221.

İNTERNET KAYNAKLARI

- Güncel Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, [http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.552bd431c0e841.24382901\(ET:13.04.2015\)](http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.552bd431c0e841.24382901(ET:13.04.2015)).
- Küçükbasmacı, G. “Selamlaşma Sözlere Açısından Manas Destanı”, *Turkish Studies*, 10/8, 2015, 1677–1696, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudied.8142> (ET: 13.09.2016).